

TOMASZ SIŃCZAK¹

Akademia Kujawsko-Pomorska

ORCID 0000-0001-9186-5162

BLISKI WSCHÓD NA DRODZE DO WOJNY. POLITYCZNE I KULTUROWE UWARUNKOWANIA ZMIANY WEKTORÓW IRAŃSKIEJ POLITYKI ZAGRANICZNEJ W LATACH 484-502

**The Middle East on the road to war. Political and cultural determinants of changes
in the vectors of Iranian foreign policy in the years 484-502**

Abstract

Relations between the Roman Empire and Sasanian Iran in the 5th century were largely the result of settling disputes and cooperation in the face of the threat that resulted from the aggressive moves of the nomad community. A great influence on the internal policy, and later also external, of Sasanian Iran was exerted by nomads from Central Asia and especially the Hephthalites described in this text, whose influence on the Sassanids finally led to the reorientation of their foreign policy to the west, which resulted in the outbreak of a new great war in the Middle East.

Keywords: the Sassanids, Rome, Sasanian Iran, Hephthalites, nomads, Central Asia

Abstrakt

Relacje między Cesarstwem Rzymskim a Iranem Sasanidów w V wieku były w dużej mierze wypadkową uregulowania spraw spornych i współpracy wobec zagrożenia, które wynikało z posunięć agresywnych społeczności nomadów. Wielki wpływ na politykę wewnętrzną, a później również zewnętrzną, Iranu Sasanidów mieli koczownicy z terenów Azji Środkowej, a szczególnie opisywani w niniejszym tekście Heftalici, których oddziaływanie na Sasanidów doprowadziło finalnie do przeorientowania się sasanidzkiej polityki zagranicznej na zachód, co zaowocowało wybuchem nowej wielkiej wojny na Bliskim Wschodzie.

Słowa kluczowe: Sasanidzi, Rzym, Iran Sasanidów, Heftalici, nomadzi, koczownicy, Azja Środkowa

¹ Dr Tomasz Sińczak, adiunkt w Akademii Kujawsko-Pomorskiej w Bydgoszczy, jego zainteresowania koncentrują się na historii politycznej i kulturowej Cesarstwa Rzymskiego, Bliskiego Wschodu, Iranu i Wielkiego Stepu w późnym antyku. E-mail: sinczaktomasz@gmail.com.

Od chwili podpisania porozumienia pokojowego między cesarzem Jowianem a królem Szapur II (309-379) sytuacja między Cesarstwem Rzymskim a Iranem Sasanidów z krótkimi przerwami była oparta na pokojowym współistnieniu. Sprzyjało temu rozwiązanie problemów w Mezopotamii i podziału wpływów na Kaukazie. Polityczne i militarne rozstrzygnięcia w okresie 364-387 stały się dodatkiem do rozwiązań z porozumienia z lipca 363 roku. W V stuleciu, choć między stronami dochodziło do napięć, z których dwa zakończyły się krótkotrwałą zbrojną konfrontacją w 422 i 447 roku, na linii Konstantynopol – Ktezyfont panował pokój. Obie strony musiały zmierzyć się problemami wynikającymi z migracji środkowoazjatyckich koczowniców, którzy napierali na osiadłe społeczności Eurazji. Pojawienie się w Azji Środkowej silnego i agresywnego państwa Heftalitów stało się poważnym problemem dla Sasanidów, a Hunowie Attyli terroryzowali Rzymian. Konfederacja Hunów szybko rozpadła się i przestała stanowić problem dla rzymskich stolic². Heftalicy natomiast zostali włączeni do wewnątrzirańskich rozgrywek, a ich obecność miała tak daleko posunięty wpływ na Sasanidów, że stała się czynnikiem, który zdecydował o zmianie wektorów zewnętrznej polityki Sasanidów. Celem artykułu jest analiza udziału nomadów w przeorientowaniu polityki sasanidzkiej na zachód i wskazanie na wpływ, jaki koczownicy mieli na politykę wewnętrzną Iranu, co doprowadziło do wybuchu nowej wojny między Iranem Sasanidzkim a Cesarstwem Wschodniorzymskim.

Ogólne cezurę chronologiczną artykułu to okres 387-502, czyli okres od podziału Armenii między mocarstwami, do wybuchu wojny rzymsko-sasanidzkiej jesienią 502 roku. Wynikające z potrzeby prezentacji relacji między stronami w pierwszej połowie V stulecia. Szczegółowej analizie został poddany okres 484-502, czyli czas między śmiercią króla królów Peroza w walce z Heftalitami a inwazją Kawada na Cesarstwo. Jest to bowiem czas, w którym Heftalicy stali się jednym z głównych katalizatorów polityki w imperium sasanidzkim.

Artykuł podzielony jest na trzy części. W pierwszej krótko omówiona zostanie historia relacji między Cesarstwem Rzymskim i Sasanidami w V wieku. Zostały też zasygnalizowane problemy pojawiania się kolejnych państw koczowniczych, które funkcjonowały w Azji Środkowej w tym okresie. W części drugiej zostaną opisane dzieje Iranu w okresie między 484 a 502 ze szczególnym uwzględnieniem oddziaływania Heftalitów na to państwo. W ostatniej, trzeciej części zaprezentowany zostanie początkowy przebieg konfliktu między Cesarstwem Wschodniorzymskim a Iranem w pierwszej połowie VI stulecia, który był spowodowany silnym kryzysem finansowym Iranu wywołanym przez Heftalitów, którzy oczekiwali zapłaty za wysługi w stosunku do Kawada.

Sytuacja na Bliskim Wschodzie w V stuleciu i problem społeczności nomadycznych

Prawdopodobnie do wymiany poselstw między Rzymem a Sasanidami doszło w 384 roku. Możliwe, że miało to miejsce zaraz po śmierci Ardaszira II, co doprowadziło do skutecznego rozwiązania sporu o podział wpływów w Armenii i zawarcia porozumienia między rywalizującymi o te wpływy imperiami³. W 387 roku doszło ostatecznie do podziału Armenii,

² Ł. Pigoński, *Polityka zachodnia cesarzy Marcjana (450-457) i Leona I (457-474)*, Łódź 2019, s. 142.

³ R.C. Blockley, *The division of Armenia between the Romans and Persians at the end of the fourth century ad*, "Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte", 36/1987, s. 230.

która w jednej piątej przeszła pod władzę Cesarstwa Rzymskiego⁴. Pozostała część kraju znalazła się pod rządami Sasanidów⁵.

Gdy obie strony zdecydowały się na rozmowy w sprawie podziału kraju, los monarchii Arsacydów w Armenii wkrótce miał się dopełnić. W 390 roku zmarł armeński król Arsak III (378-390), a cesarz Teodozjusz Wielki (379-395) wprowadził w tym kraju urząd *comes Armeniae*, co zakończyło panowanie dynastii Arsacydów po cesarskiej stronie granicy⁶. Dłużej utrzymała się ona po stronie należącej do Sasanidów. Wpływ na to miała z pewnością specyficzna i złożona forma organizacji imperium potomków Sasana, które w dużej mierze składało się z mniejszych królestw zarządzanych przez lokalną arystokrację. Formalnie władzę nad perską częścią Armenii sprawował Wramszapuch (389-417). Jednak nie miał on wśród swoich poddanych odpowiedniego autorytetu. Lokalna arystokracja omijała jego dwór, starając się negocjować wszystkie swoje sprawy z Ktezyfontem, co było łatwe ze względu na długi okres pokoju i stabilizacji, jaki zapanował w regionie po burzliwym panowaniu Szapura II.

Po rozwiązaniu kwestii armeńskiej relacje między Konstantynopolem a Ktezyfontem były tak dobre, że cesarz Arkadiusz (395-408) poprosił króla Jazdegerda I (399-420) o opiekę nad jego małoletnim synem Teodozjuszem⁷. Jazdegerd przyjął protekcję nad chłopcem i do swojej śmierci nie posuwał się do wojny, a rezydujący na dworze w Konstantynopolu królewski eunuch był nie tylko obserwatorem i stróżem bezpiecznego rozwoju dziecka, ale też swego rodzaju gwarantem pokojowych relacji między stronami. W 408 lub 409 roku, Rzymianie i Sasanidzi dodatkowo uregulowali kwestie handlu między stronami. U schyłku panowania Jazdegerda I w Iranie rozpoczęły się prześladowania chrześcijan, które skutkowały wielki eksodusem chrześcijańskich uchodźców do Cesarstwa⁸.

Konflikt na granicy rozgorzał na krótko (421-422), gdy władzę przejął Wahram V Gūr (420-438), który domagał się wydania części uchodźców⁹. Teodozjusz (408-450) docenił skalę zagrożenia, wysyłając na granicę dowódcę całej wschodniej armii Prokopiusza¹⁰. Duże siły wysłane na wschód pozwoliły na szybkie odepchnięcie armii irańskiej, a nawet oblężenie Nisibis¹¹. Pokój między Teodozjuszem a Wahramem V, i prawdopodobne powtórzenie jego rozwiązań dwadzieścia lat później, stał się symbolem rozprężenia między stronami. Porozumienia pokojowe z lat 422 i 442 roku nie zawierały postanowień o cesjach terytorialnych, a jedynie o zakazie budowy fortyfikacji wzdłuż granicy, co miało ograniczyć wyścig zbrojeń w regionie¹².

Ostatnie lata formalnego istnienia Armenii upłynęły pod rządami syna Wramszapucha o imieniu Artaszesz, któremu dwór sasanidzki nakazał przyjąć irańskie imię Ardaszir

⁴ Ibidem.

⁵ B. Campbell, *The Romans and their world. A short introduction*, Yale 2015, s. 232.

⁶ R.C. Blockley, *The division of Armenia...*, s. 233.

⁷ Procopius, *De Bellis*, I. 2. 7.

⁸ B. Dignas, E. Winter, *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals*, Cambridge 2007, s. 35.

⁹ K. Butcher, *Roman Syria and the Near East*, Los Angeles 2003, s. 67.

¹⁰ B. Dignas, E. Winter, op. cit., s. 135.

¹¹ J.P. Roth, *Roman Warfare*, Cambridge 2009, s. 261.

¹² Ibidem, s. 137.

(422-428)¹³. Był on ostatnim królem Armenii¹⁴. Sasanidzi znieśli w tym kraju monarchię. Wahram V toczył walki koczownikami na wschodzie, prawdopodobnie już z Heftalitami i potrzebował rozwiązania problemu w Armenii. Kraj ten stał się więc siedzibą marzbana, czyli zarządcy przygranicznego terytorium o uprawnieniach cywilnych i wojskowych¹⁵. To wydarzenie, które na prawie pół tysiąca lat zakończyło dzieje państwowości Armeńczyków, nie zostało jednak w żaden sposób wykorzystane przez Cesarstwo, które traktowało odsunięcie od władzy armeńskiej linii Arsacydów jako wewnętrzną sprawę Sasanidów. Wahram V i panujący po nim Jazdegerd mogli koncentrować się na kwestiach związanych z obroną przed rosnącymi w siłę Hunami.

Cesarstwo Wschodniorzymskie i Kaukaz na krótko znalazły się w orbicie zainteresowania Jazdegerda, jednak konflikt, prawdopodobnie spowodowany chęcią zwiększenia uczestnictwa Rzymian w partycypacji kosztów obrony przed koczownikami, zakończył się szybko¹⁶. Mało wiadomo o wojnie z lat 441-442 (lub 439-442). Konflikt został szybko zakończony, a cesarz Leon I zgodził się płacić za ochronę granic przed koczownikami¹⁷. Kaukaz w połowie V wieku był wciąż miejscem, gdzie dochodziło do pewnych zgrzytów na linii między imperiami. Kolejnym po kwestii powstania Armeńczyków przeciwko panowaniu Sasanidów problemem w relacjach między Konstantynopolem a Ktezyfontem była kwestia Gruzji, której zachodnia część zainteresowała cesarza Marcjana. Władca próbował włączyć w orbitę wpływów Łazykę, jednak nie zdecydował się na ten fakt, unikając niepotrzebnego zaogniania relacji z Sasanidami¹⁸. Marcjan musiał mierzyć się z zagrożeniem huńskim¹⁹. Dwór w Ktezyfoncie zajmowała sprawa agresywnych plemion Heftalitów, którzy zajmowali kolejne obszary w Azji Środkowej i często plądrowali obszary należące do Iranu. Dynastia Sasanidów wchodziła w interakcje ze społecznościami Azji Środkowej niemal od chwili swojego przejścia władzy w Iranie²⁰. Pierwszymi plemionami huńskimi, z którymi przyszło się Sasanidom borykać, byli Kidaryci i Chionici, którzy pojawili się na terytoriach Kuszanów jako ich oddziały pomocnicze po przybyciu w ten region świata prawdopodobnie z obszaru dzisiejszej Mongolii²¹. Chionici zostali skutecznie ujarzmieni przez Szapura II i na wschodzie imperium panował spokój. Do wyparcia wpływów Sasanidzkich z rejonu Bactrii doszło za sprawą Kidarytów, którzy odnieśli zwycięstwo nad wojskami królewskimi²². Trybutariuszem w stosunku do Kidatyków był Wahram V (420-438), który musiał zmagać się z potężnymi najazdami z koczowników, którzy zniszczyli Chorastan²³.

¹³ Mowes Chorenacy, III. 64.

¹⁴ R.W. Thompson, *Sąsiedzi na wschodzie – Armenia 400-600*, w: *Bizancjum*, red. J. Shepard, tłum. K. Pachniak, J.S. Partyka, R. Piotrowski, Warszawa 2012, s. 163.

¹⁵ T. Daryaee, *Sasanian Persia: Rise and Fall of the empire*, London 2009, s. 23.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ K. Butcher, op. cit., s. 68.

¹⁸ Ł. Pigoński, op. cit., s. 103.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ T.D. Potts, *Sasanian Iran and its Northeastern Frontier. Offense, Defence, and Diplomatic Entente*, w: *Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity. Rome, China, Iran and the Steppe, ca. 250-750*, red. N. di Cosmo, M. Maas, Cambridge 2018, s. 287-301.

²¹ Ibidem, s. 288.

²² T.D. Potts, op. cit., s. 290.

²³ Ibidem, s. 290-291.

„Imperium” Heftalitów panowało nad Azją Środkową między połową V i VI stulecia po Chrystusie²⁴. Możliwe, że formuła ich funkcjonowania w Azji Środkowej faktycznie przypominała jakieś formy stosowane przez społeczności osiadłe²⁵. Wiele wskazuje na to, że w przeciwieństwie do wielu innych środkowoazjatyckich państw plemiennych, państwo heftalicke mogło się poszczycić dość sprawnie zarządzaną administracją²⁶. Można podejrzewać, że nazywanie przez ówczesnych wschodniorzymskich intelektualistów Heftalitów Hunami było powielaniem znanych im z Europy schematów. W przeciwieństwie do innych autorów, szczegółowego rozróżnienia między plemionami Hunów dokonuje Prokopiusz. Walter Pohl zauważa, że celowe podkreślenie przez Prokopiusza różnic między Hunami „europejskimi” a Heftalitami może świadczyć o faktycznej świadomości autora co do różnic między poszczególnymi ludami stepu²⁷.

Szybkie ataki tego wojowniczego ludu zmobilizowały do działania króla Sasanidów Jazdegerda II (438-457), który pod koniec pierwszej połowy V stulecia ścierał się z nimi w bitwach obronnych na północy Iranu²⁸. Lud ten brutalnie wypierał z regionu innych koczowników, co skutkowało szybkimi przemianami regionu. Możliwe, że panowali oni nad obszarem od Chorastanu aż po Chiński Turkiestan²⁹. Jak zauważa Litvinsky, już w 456 roku poselstwo Hefatalitów pojawiło się na chińskim dworze³⁰. „Biali Hunowie” tak skutecznie najeżdżali terytoria Sasanidów, że z biegiem czasu stali się głównym problemem imperium³¹. Zasiadli Baktrię i Transoksanię, prowadząc swoją ekspansję na wschód, aż po Kotlinę Turfańską³². Po Jazdegerdzie II kłopoty z Heftalitami odziedziczyli jego synowie: Hormizd III (457-459) i Peroz (459-484)³³. Dwór w Ktezyfoncie ponosił militarne i w dalszej perspektywie kompromitujące wizerunkowo porażki. Szybcy i biegli w swoich poczynaniach koczownicy niszczyli kolejne oddziały ciężkiej irańskiej jazdy. Choć nieco archetypicznie są opisywani jako znakomici łucznicy, to współcześnie zwraca się uwagę, że ich podstawową bronią w walce był miecz³⁴. Peroz miał doświadczenie w walce z koczownikami, zanim przystąpił do walk z Heftalitami. Władca odniósł sukces w walce z Kidarytami, którzy

²⁴ B.A. Litvinski, *The Hephthalite Empire*, w: *History of civilizations of Central Asia Volume III The crossroads of civilizations: A.D. 250 to 750*, red. B.A. Litvinsky, Paris 1996, s. 135.

²⁵ Warto przypominać, że nasze wyobrażenie o „imperjach” nomadów w Azji Środkowej jest swego rodzaju przeniesieniem pewnych doświadczeń Europejczyków z plemiennymi konfederacjami, które sąsiadowały z nimi w europejskiej części Eurazji we wczesnym średniowieczu. Dobrze opisuje to Pohl, który przypomina, że formuła „imperium nomadów”, z którymi stykali się Europejczycy w przeszłości, to wyjątkowe przypadki koncentracji władzy. Na olbrzymich przestrzeniach Wielkiego Stepu podobne przypadki raczej rzadko miały miejsce, a Hunowie i Awarowie to raczej wielcy przegrani manewrowych wojen w odległych rejonach stepu niż poszukujący źródeł utrzymania łupieżcy. Zob. W. Pohl, *Ethnicity and Empire in the Western Eurasian Steppes*, w: *Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity. Rome, China, Iran and the Steppe, ca. 250-750*, red. N. di Cosmo, M. Maas, Cambridge 2018, s. 197.

²⁶ M. Olbrycht, *Iran Starożytny*, w: *Historia Iranu*, red. A. Krasnowolska, Wrocław 2010, s. 237.

²⁷ W. Pohl, op. cit., s. 193.

²⁸ Ibidem, s. 138.

²⁹ T.D. Potts, op. cit., s. 292.

³⁰ M. Olbrycht, op. cit., s. 138.

³¹ Procopius, *De Bellis*, I. 3. 1.

³² Ch.I. Beckwith, *Imperia Jedwabnego Szlaku od epoki brązu do czasów obecnych*, tłum. T. Fiedorek, Warszawa 2020, s. 128.

³³ T. Daryaei, K. Rezakhani, *From Oxus to Euphrates. The World of Late Antique Iran*, Irvine 2016, s. 38.

³⁴ B.A. Litvinski, *The Hephthalite Empire...*, s. 139.

wciąż wypasali swoje stada we wschodnich rejonach imperium prawdopodobnie w 467 lub 468 roku³⁵. Później przystąpił do walk z Heftalitami. W 474 Peroz stał się zakładnikiem koczowników i był zmuszony zapłacić im trybut, a także przekazać im ziemie, z których mogliby korzystać, by wypasac swoje stada i pobierać daniny od rolników³⁶. Prokopiusz przekazuje informację o hołdzie Peroza³⁷. Starożytny autor przypomina też, że po akcie uległości król ze switą mógł odejść wolno.

Płacenie za pokój to w relacjach społeczności osiadłych z koczownikami nie nadzwyczajnego. Najwyraźniej dla króla była to akceptowalna forma postępowania. Należy podkreślić, że choć w Iranie Sasanidów mieszały się wpływy kultury koczowników i społeczności osiadłych ich imperium można za Daryaeę wprost nazwać jako cywilizację miast, a osiadła ludność metropolii wolała przekupywać nomadów, niż z nimi walczyć. Badacz pisze krótko: „Sasanian empire aimed to be an urban empire”³⁸. Podobnie jak Peroz postępowali również cesarze rzymscy, opłacając Hunów³⁹. Dla Peroza jednak nie do zaakceptowania, na dłuższy czas, była sytuacja, w której był postawiony w roli płatnika wobec obcego monarchy, w tym wypadku władcy Heftalitów. W Azji przednowoczesnej, z konfederacją partyjsko-sasanidzką włącznie, zależność jednego monarchy od drugiego była rzeczą powszechną. Suwerenność rozumianą jako prawo do zarządzania poddanymi często współdzielono zarówno w rozumieniu faktycznym, jak i symbolicznym⁴⁰. Jednak we wnętrzu mozaiki różnych władztw wchodzących w skład imperium Iranu król królów z dynastii panującej był ostatnim elementem wielopoziomowego świata królów i książąt. Peroz starał się więc szybko doprowadzić do zakończenia tej zależności. Drugim czynnikiem motywującym Peroza do zmiany układu między jego dworem a dworem Heftalickim mogła być chęć utrzymania irańskiego stanu posiadania w Azji Środkowej. Niosło to za sobą spore ryzyko militarne i finansowe. Jak zauważa Potts, granice nakreślone na wschodzie przez pierwszych Sasanidów były bardzo rozległe i utrzymanie ich wymagało w opinii badacza nieproporcjonalnego do ewentualnych korzyści nakładu sił i środków⁴¹.

Iran w okresie turbulencji 484-502

Kolejną wyprawę przeciwko Heftalitom poprowadził Peroz po ponownym zebraniu wojska. Datuje się ją na rok 484. Prokopiusz przekazuje informację o tym, że Heftalicy przygotowywali się do odparcia tej ekspedycji⁴². Znając miejsce, którym będzie się poruszać wojsko Peroza, wykopali oni głębokie doły, które przykryli trzcina, a trzcinę ziemią, by pułapka pozostała niezauważona⁴³. Gdy wojsko Peroza nacierało na armię Hunów, ci, pozorując

³⁵ T.D. Potts, op. cit., s. 294.

³⁶ B.A. Litvinski, *The Hephthalite Empire...*, s. 139.

³⁷ Procopius, *De Bellis*, I. 3. 22.

³⁸ Zob. T. Daryaeę, *Sasanian Persia: Rise and Fall...*, s. 39.

³⁹ Pigoński zwraca uwagę, że trybut dla Hunów był kwestią obecną w relacjach między Cesarstwem a Hunami od lat dwudziestych lub trzydziestych piątego stulecia. Za innymi badaczami wskazuje na możliwe daty: 422, 424 lub 431 roku. Zob. Ł. Pigoński, op. cit., s. 57.

⁴⁰ T. Brook, M. van Walt van Praag, M. Boltjes, *Święty Ład. Stosunki międzynarodowe w Azji od czasów Czyngis-chana*, tłum. J. Pawłowski, Warszawa 2020, s. 28.

⁴¹ Potts T.D., op. cit., s. 300-301.

⁴² Procopius, *De Bellis*, I. 4. 7-10.

⁴³ Ibidem, I. 4. 7-8.

ucieczkę w głąb swojego terytorium, wprowadzili Sasanidów wprost w zamaskowane wykopki. W tragedii zginęła nie tylko duża część wojsk królewskich, ale również sam Peroz wraz z synami⁴⁴. Na skutek klęski w walce z Heftalitami Sasanidzi stracili kontrolę nad wschodnimi rejonami imperium. Pewną metaforą tego wydarzenia jest przytoczona przez Prokopiusza anegdota o królewskiej perle, którą gubi w chwili śmierci Peroz⁴⁵.

Wraz ze zgonem Peroza władza przeszła w ręce jego brata Walasza (484-488)⁴⁶. Walasz nie dopuszczał do władzy ambitnego syna Peroza – Kawada. Walasz opierał się na arystokracji i forsował rody partyjskiego pochodzenia⁴⁷. Kawad udał się do Heftalitów po wsparcie, nomadzi nie udzieli mu jednak pomocy od razu⁴⁸. Możliwe, że wygnaniec długo nie miał dla koczowników wystarczająco atrakcyjnej oferty. Kawad na czele huńskiej armii powrócił, by zniszczyć Walasza dopiero po czterech latach⁴⁹. Stary król został obalony przez Kawada I w 487/488 roku⁵⁰. Kawad (488-496) związał się z egalitarystycznym ruchem społecznym mazdakidów⁵¹. Ten quasi rewolucyjny ruch nie cieszył się jednak poparciem elit, które doprowadziły do detronizacji nowego władcy i zesłania go do twierdzy zwanej „twierdzą zapomnienia”⁵². Władzę przejął po nim jego brat Zamasp (496-499)⁵³. Kawad, stosując fortel, rzekomo w kobiecym przebraniu opuścił twierdzę i wybrał się do Heftalitów, by zebrać wojsko potrzebne do odzyskania władzy. Kawad do wewnętrznych rozgrywek przeciwko znenawidzonemu bratu wykorzystał Heftalitów i wziął sobie za żonę jedną z córek króla tego ludu⁵⁴. Z pomocą Białych Hunów odzyskał władzę w państwie, a brata pojmał i oślepił⁵⁵. Zwraca uwagę fakt wpływu plemion huńskich na politykę wewnętrzną Sasanidów. Warto zauważyć, że ani Zamasp, ani forsowane przez Walasza klany, w tym partyjski ród Mehran, nie zorganizowały wojska przeciwko Kawadowi i jego huńskim najemnikom⁵⁶. Daryae dopatruje się w tym nawet złej kondycji całego imperium: “This action also demonstrated the beleaguered situation of the empire, where in a time of chaos a small force was able to

⁴⁴ Ibidem, I. 4. 14.

⁴⁵ Joel Walker przestrzega przed traktowaniem tej opowieści tylko w kategoriach ludowej historyjki. Badacz zauważa, że perła Peroza jest dowodem na funkcjonowanie perły w symbolicznej ikonosferze całej późnoantycznej Eurazji. Naukowiec zaznacza też, że w Iranie perła miała szczególne znaczenie i tradycję. Była elementem obróbki jubilerskiej od okresu achemениdzkiego. W czasach sasanidzkich, po kampaniach Ardaszira I i Szapura I w rejonie zatoki, dynastia weszła w posiadanie dogodnych miejsc pozyskiwania tych klejnotów. Finalnie perła trafiła do królewskich pierścieni, diademów, koron i pasów. Perły były nie tylko symbolem władzy królewskiej, ale też elementem królewskiej dyplomacji. Elementy zawierające perły rozsyłano do krajów ościennych, przez co perła stała się też symbolem czytelnym dla mieszkańców sasanidzkich sąsiadów. J. Walker, *Pearls and Royal Authority in Late Antique Iran and Eurasia*, w: *Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity. Rome, China, Iran and the Steppe, ca. 250-750*, red. N. di Cosmo, M. Maas, Cambridge 2018, s. 254-255, 266-267.

⁴⁶ T. Daryae, *Sasanian Persia: Rise and Fall...*, s. 25.

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ G. Rawlinson, *History of the Sasanian Empire: The Annals of the New Persian Empire*, Chicago 2019, s. 117.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ioannis Diacrinomeni, *Historia ecclesiastica*, VIII, 27.

⁵¹ B. Dignas, E. Winter, op. cit., s. 99.

⁵² Ibidem.

⁵³ T. Daryae, *Sasanian Persia: Rise and Fall...*, s. 27.

⁵⁴ Procopius, *De Bellis*, I. 6. 10.

⁵⁵ Ibidem, I. 6. 17.

⁵⁶ Znane źródła nic o tym nie wspominają.

overrun the nobility-priest alliance”⁵⁷. Jego pogląd jest jednak oparty na założeniu, że Kawad odzyskał władzę na czele małego oddziału zbrojnych. W mojej opinii kwestia pomocy, jakiej udzielili Kawadowi Heftalicy, jest przez tego badacza niesłusznie deprecjonowana. Biali Hunowie byli czynnikiem wprost oddziałującym na imperium. Kawad, który długo przebywał w towarzystwie Heftalitów, mógł być przez nich traktowany jako pobratymiec⁵⁸. W całej Eurazji model straży przybocznej władcy, swego rodzaju *comitati* obcego pochodzenia, był wszak mocno rozpowszechniony⁵⁹. Beckwith zwraca uwagę, że instytucja *comitatus* działała jak straż przyboczna swego pana, strzegąc jego komnat (jurt)⁶⁰. Badacz nazywa *comitatus* jednym z ważniejszych elementów kompleksu kulturowego centralnej Eurazji⁶¹. Kawad mógł posiadać własną heftalicką gwardię w okresie walki o władzę i poza nim, wiele wskazuje jednak na fakt posiadania przez Kawada potężnej armii, z którą ruszył na brata⁶². Dla Heftalitów taka ekspedycja była wszak okazją do zdobycia łupów⁶³. Warto jest dodać, że, jak zauważa Potts, właśnie po drugim odzyskaniu władzy przez Kawada wznowiły pracę wschodnie mennice imperium⁶⁴. Doszło więc do swego rodzaju ponownej integracji wschodnich rubieży z resztą imperium. Stosunek Heftalitów do Kawada „nie tylko jako do klienta lub sojusznika z rozsądku, byłby obrazem niepełnym. Faktyczny proces unifikacji obu części Iranu był też rezultatem małżeństwa Kawada z heftalicką księżniczką. Sasanidzki dwór był związany z heftalickim. Małżeństwa Sasanidów z koczowniczymi księżniczkami to część polityki zagranicznej imperium zmierzającej do ścisłego wiązania ze sobą ludów pochodzących spoza głównych rodów sasano-partyjskiej konfederacji⁶⁵.”

⁵⁷ T. Daryaee, *Sasanian Persia: Rise and Fall...*, s. 27.

⁵⁸ Trudno współcześnie zmienić sposób postrzegania obcego z przeszłości w innej społeczności, ponieważ czasem badacze zbyt mocno ulegają kliszom narzuconym przez historiografię społeczności osiadłych: Rzymian, Persów i Chińczyków. Walther Pohl zauważa, że wyobrażenie o koczowniku na koniu przemierzającym bezkres stepu to efekt utrwalanych przez wieki wyobrażeń i stereotypów. Naukowiec podkreśla, że u koczowników podobne stereotypy musiały funkcjonować na temat społeczności osiadłych i podkreśla, że badacze często powielają antyczne toposy. Można wręcz, pamiętając o antycznych uprzedzeniach samych nomadów, przyjąć założenie, że to Kawad musiał długo pracować na swoją pozycję wśród Heftalitów. W. Pohl, op. cit., s. 189.

⁵⁹ Ch. I. Beckwith, op. cit., s. 43

⁶⁰ Ibidem, s. 46.

⁶¹ Ibidem, s. 47. Kompleks kulturowy centralnej Eurazji jest metodologicznym rozwiązaniem zaproponowanym przez tego badacza. Jego postrzeganie całej Eurazji jest dość specyficzne i podporządkowane oryginalnie pojmowanemu Jedwabnym Szlakom rozumianym raczej jako metafory ruchu i dynamiki w dziejach niż faktycznie szlaki handlowe w okresie starożytnym lub średniowiecznym. Naukowiec ten nie wytworzył odrębnej od Liebermanna wizji Eurazji i w jego narracji dominuje świat koczowników oddziałujących na osiadłe peryferia. Zasada ta ma też odzwierciedlenie w przypadku relacji Iran Sasanidów – koczownicy. Od tworzenia z Jedwabnych Szlaków konstruktorów historiozoficznych uchylają się Nicola Di Cosmo i Michael Maas.

⁶² Podobnie rzecz miała się w okresie mezobizantyjskim w Cesarstwie w relacji między cesarzami a ich gwardią wareską. Z tą różnicą, że wareska straż przyboczna była raczej związana z dynastią niż z poszczególnymi cesarzami. Formuła relacji cesarz – gwardia była wyjątkowa i posługują się tym przykładem tylko, by zilustrować zjawisko, a nie wpisywać wszystkich *comitati* w jeden schemat. Szerzej na temat krytycznego podejścia do poglądu Beckwitha dotyczącego ujednoczenia wszystkich zjawisk z związanymi z gwardią przyboczną. Zob. T. Sińczak, *Obcy, jako pretekst do portretu Cesarstwa w XI wieku, czyli rozważania o książce Szymona Wierżbińskiego*, „Saeculum Christianum”, 28/2021, nr 2, s. 277-278.

⁶³ B.A. Litvinski, *The Hephthalite Empire...*, s. 140.

⁶⁴ D.T. Potts., op. cit., s. 297.

⁶⁵ W. Pohl, op. cit., s. 203.

Kawad, wykorzystując lęk przed koczownikami, umacniał swoją władzę i pilnował, by korona nie wysunęła mu się z rąk⁶⁶. Wsparcie od nomadów związane było jednak nie tylko z mariażem między rodzinami i zyskami z łupów pochodzących z wojny domowej, ale również z innymi zobowiązaniami finansowymi dworu wobec Heftalitów. Kawad musiał się posiłkować prośbą o wsparcie od Rzymian⁶⁷. Można to wywnioskować choćby z fragmentu dzieła Prokopiusza, w którym autor informuje, że Kawad był winny królowi Heftalitów pewną sumę pieniędzy, której nie mógł samodzielnie spłacić i prosił o wsparcie cesarza Anastazjusza⁶⁸. Trybut był więc swego rodzaju dodatkowym, obok małżeństwa, zabezpieczeniem Heftalitów przed zmianami w postępowaniu Kawada. Król królów, widząc ryzyko ponownego odejścia od reszty imperium dużych połaci wschodnich prowincji, zdecydował się pozyskać środki na opłacenie Heftalitów – podpory jego tronu i zarazem nowego rodu dążącego do umocnienia swej pozycji wśród innych rodzin Iranu. Odmowa udzielenia wsparcia była bezpośrednim powodem do wybuchu wojny między Iranem a Cesarstwem⁶⁹.

Początek nowego okresu wojen

W okresie, w którym Sasanidzi musieli uporać się z kłopotami wewnętrznymi, ograniczone działania zaczepne w stosunku do Cesarstwa Wschodniorzymskiego prowadziły związane z Sasanidami plemiona arabskie⁷⁰. Starcia trwały z różną intensywnością od 485 roku⁷¹. Na początku lat 90. V wieku sytuacja nieco się uspokoiła. W 498 roku doszło do licznych naruszeń granicy i aktów przemocy. Shahid wiąże te agresywne poczynania plemion na terenach pustynnych z ponownym wstąpieniem na tron Kawada⁷². Zdaniem naukowca Kawad mógł nakazać jednemu ze swoich klienckich monarchów ataki na Cesarstwo Wschodniorzymskie, by udowodnić poddanym swoją siłę⁷³. Ich najazdy zostały powstrzymane około 500 roku, co skutkowało negocjacjami nadgranicznymi prowadzonymi w imieniu cesarza przez Eufrazjusza⁷⁴.

Rzymianie uszczelnili granice, a tym samym pogrzebali nadzieje Sasanidów na jakiejś formy dystrybucji towarów z południowych odnóg Jedwabnych Szlaków bez rzymskiej kontroli celnej. Sytuacja między mocarstwami była więc napięta. Narastający strach przed utratą wpływów z północnych odnóg Jedwabnych Szlaków, co spowodowane było umocnieniem się Heftalitów, i pusty skarbiec po wyniszczających, bratobójczych walkach można uznać za przyczyny wybuchu wojny. Siła i ingerencje Heftalitów w politykę Sasanidów stały się wyraźnie widoczne. Blockley pisze wprost o sasanidzkich interesach gospodarczych: „At the

⁶⁶ Procopius, *De Bellis*, I.6. 19.

⁶⁷ K. Butcher, op. cit., s. 69.

⁶⁸ Procopius, *De Bellis*, I.7.1.

⁶⁹ T. Daryaee, *Sasanian Persia: Rise and Fall...*, s. 27.

⁷⁰ R.C. Blockley, *East Roman Foreign Policy. Formation and conduct from Diocletian to Anastasius*, Leeds 1992, s. 87.

⁷¹ Ibidem.

⁷² I. Shahid, *Byzantium and the Arabs in the fifth century*, Washington 2006, s. 123.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ R.C. Blockley, *East Roman...*, s. 87.

same time the Persians, having lost control of the northern silk route to the Ephthalites, were also taking a greater interest in trade through the south⁷⁵.

Wybuch wojny, która miała zapełnić królewski skarbiec, jest szeroko wzmiankowany w źródłach. Prokopiusz pozostawił, krótki opis sytuacji z jesieni 502 roku: „Najpierw, wyprzedzając wieści o swoim pochodzie, wtargnął do Armenii. W błyskawicznej kampanii spustoszył znaczną część kraju, a następnie niespodziewanie dotarł pod Amidę, miasto leżące w Mezopotamii. Choć była zima przystąpił do oblężenia⁷⁶.”

Uderzenie Kawada przez Armenię zaskoczyło Rzymian i szybko przynosiło najeźdźcom kolejne sukcesy. Wojska królewskie były osłaniane przez oddziały arabskich sojuszników. Armii sasanidzkiej udało się zapanować na Teodozjopolis⁷⁷. Arabski historyk Al-Tabari przypomina o zwycięstwach Kawada w Mezopotamii podczas tej ekspedycji i uprowadzeniu do Iranu wielu rzymskich jeńców⁷⁸. Al-Tabari podkreśla wzięcie w niewolę licznych kobiet i dzieci.

O wybuchu wojny na bliskowschodniej granicy pisał też Komes Marcellin. Zwraca on uwagę, że miasto zostało zdobyte podstępem. Kawad miał wejść od miasta dzięki pomocy z wewnątrz i szybko je opanować, a w finale zamordować mnichów, którzy przyczynili się do upadku twierdzy⁷⁹.

Atak na Cesarstwo i zniszczenie miast na wschodzie włącznie z Amidą wzmiankuje również anonimowy autor *Epitomy*⁸⁰. Wzmiankę wzbogaca o przekaz o najeździe Tznanów na Pont⁸¹. Cesarstwo Wschodniorzymskie po pierwszych porażkach skorzystało z doświadczenia kadry z rejonu Syrii i Palestyny, która miała doświadczenie w walkach z arabskimi bandami pogranicznych łupieżców. Shahid zauważa, że oficerowie z Palestyny brali udział w walkach obronnych po upadku Amidy⁸². Badacz przypomina, że znali dobrze arabskie jednostki pomocnicze, które towarzyszyły armii królewskiej, ze względu na doświadczenia z lat 80. i 90. V wieku.

Tocząca się wojna wbrew zamierzeniom Kawada naraziła Iran na wielkie koszty ponieważ konflikt nakręcał spiralę zbrojeń i rozbudowy fortyfikacji. Po porażkach z pierwszych dwóch lat Rzymianie przez 505 rok i wiosną 506 umacniali swoją obecność w regionie. Dalsza rozbudowa fortyfikacji przez Rzymian i skuteczna obrona Dary wiosną 506 roku zamieniły Mezopotamię w ufortyfikowane pasmo miast-twierdz chroniących Imperium od wschodu⁸³. Jak informuje w swoim dziele Pseudo-Dionizy wobec nieobecności głównej części armii królewskiej Sasanidom nie udało się zablokować rozbudowy fortecy w Bircie⁸⁴. W związku z przedłużającą się wojną z Hunami i rozbudową systemu umocnień, jaką z sukcesami realizowali poddani Anastazjusza, Kawad zaprzestał dalszych działań wojennych⁸⁵.

⁷⁵ Ibidem, s. 88.

⁷⁶ Procopius, *De Bellis*, I.7.3.

⁷⁷ T. Daryae, *Sasanian Persia: Rise and Fall...*, s. 27.

⁷⁸ Tabari, 887.

⁷⁹ Comes Marcellinus, 502.

⁸⁰ Epitome, 116.

⁸¹ Ibidem.

⁸² I. Shahid, op. cit., s. 125.

⁸³ B. Dignas, E. Winter, op. cit., s. 10.

⁸⁴ Pseudo-Dionisius AD 505/506.

⁸⁵ T. Daryae, K. Rezakhani, op. cit., s. 40.

W listopadzie 506 roku obie strony przystąpiły do rozmów o zawieszeniu broni, które miały miejsce w pobliżu Dary⁸⁶.

Podsumowanie

Można przyjąć, że ingerencja społeczności nomadycznych w funkcjonowanie imperiów osiadłych doprowadziła do ponownego zaognienia sytuacji w regionie i finalnie zapoczątkowała nowy, niezwykle krwawy okres wojen między Cesarstwem Rzymskim a Iranem Sasanidów. Poważne zmiany zaszły w samym Iranie Sasanidów. Imperium irańskie pod rządami Kawada i jego następcy – Chosroesa I Anuszirwana – nauczone przykrymi doświadczeniami z czasów chaosu w okresie 484-502, przeorientowało swoją politykę zagraniczną na zachód, wracając do modelu, który praktykowali w czasie swoich rządów wcześnie Sasanidzi: Ardaszir I (226-240), Szapur I (240-270), Narses (293-302) i Szapur II (302-309)⁸⁷. W kontekście omówionego w niniejszym tekście materiału źródłowego można wysnuć następujące wnioski: uwikłanie się imperium Sasanidów w sprawy społeczności nomadycznych w Azji Centralnej, które było skutkiem intensywnych migracji tychże w IV i V stuleciu, skutecznie odciągało królów od spraw bliskowschodnich i wpływało na politykę wewnętrzną i kulturę Iranu; próba wyjścia z impasu, podjęta przez dwór w Ktezyfonie celem pozyskania środków na opłacenie nomadów i pacyfikację nastrojów arystokracji, poskutkowało ponownym zainteresowaniem się rzymskimi metropoliami na Bliskim Wschodzie i w efekcie nową wojną. Przeorientowanie się irańskiej polityki na zachód rozpoczęło wieloletni okres wojen na Bliskim Wschodzie. Elity Konstantynopola doskonale zdawały sobie sprawę z faktu, że to właśnie bogate miasta Syrii, Palestyny i Egiptu zapewniają Cesarstwu bogactwo i dobrobyt. Metropolie korzystające z dalekomorskich szlaków handlowych weszły w okres gospodarczej prosperity, która pozwoliła Cesarstwu Rzymskiemu, w zmodyfikowanej i okrojonej formule, przetrwać i przygotować jego poddanych do nowych wyzwań. Na bogactwa rzymskiego Wschodu łakomym wzrokiem patrzyli późni Sasanidzi, którzy starali się utrzymać lojalność kapryśnej i z biegiem czasu coraz bardziej sfrustrowanej arystokracji partycypacją w dochodach z wojen prowadzonych przeciwko Rzymowi. Dynamika wydarzeń, na którą miały wpływ społeczności koczowniców, doprowadziła do długotrwałego przeorientowania polityki sasanidzkiej na zachód i rywalizacji z Konstantynopolem, która ze względu na złożoną strukturę społeczną i organizacyjną imperium irańskiego mocno wyczerpała jego zasoby i walcie przyczyniła się do jego upadku na przełomie I i II połowy VII stulecia.

Bibliografia

Źródła

Epitome

Anonim, *Epitome*, w: *Historie Kościoła Jana Diakrinomenosa i Teodora Lektora*, ed. R. Kosiński, A. Szopa, K. Twardowska, Kraków 2019, s. 183-319.

Jan Diakrinomenos

Jan Diakrinomenos, *Historia Kościoła*, w: *Historie Kościoła Jana Diakrinomenosa i Teodora Lektora*, red. R. Kosiński, A. Szopa, K. Twardowska, Kraków 2019, s. 47-83.

⁸⁶ G. Greatrex, *Rome and Persia at War 502-532*, Leeds 1998, s. 114-115; B. Dignas, E. Winter, op. cit., s. 104.

⁸⁷ T. Daryaee, K. Rezakhani, op. cit., s. 87.

Marcellin Komes

Marcellin Komes, *Kronika*, w: *Komes Marcellin vir clarissimus. Historyk i dzieło*, red. M.J. Leszka, S. Wierzbński, Łódź 2022, s. 91-210.

Mojżesz Choreński

Moses Chorenacy, *Historia Armenii w trzech księgach*, tłum. A. Pisowicz, Kraków 2021.

Prokopiusz z Cezarei

Procopius, *O budowlach*, tłum. i oprac. P.Ł. Grotowski, Warszawa 2006.

Procopius, *History of the wars*, Books I-II, Middlesex 2007.

Procopius, *Historia wojen*, tłum. i oprac. D. Brodka, Kraków 2013.

Pseudo Dionizy

Pseudo-Dionisius of tel Mahre, *Chronicle*, tłum. W. Witakowski, Liverpool 1996, "Translated Texts for Historian", vol. 22.

Tabari

The History of al-Tabari, t. 5, tłum. F. Rosenthal, New York 1989.

Opracowania i monografie

Beckwith Ch.I., *Imperia Jedwabnego Szlaku od epoki brązu do czasów obecnych*, tłum. T. Fiedorek, Warszawa 2020.

Brook T., M. van Walt van Praag, Boltjes M., *Święty Ład. Stosunki międzynarodowe w Azji od czasów Czyngis-chana*, tłum. J. Pawłowski, Warszawa 2020.

Blockley R.C., *The division of Armenia between the Romans and Persians at the end of the fourth century ad*, "Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte", 36/1987, s. 222-234.

Blockley R.C., *East Roman Foreign Policy. Formation and conduct from Diocletian to Anastasius*, Leeds 1992.

Butcher K., *Roman Syria and the Near East*, Los Angeles 2003.

Campbell B., *The Romans and their world. A short introduction*, Yale 2015.

Daryae T., *Sasanian Persia: Rise and Fall of the empire*, London 2009.

Daryae T., Rezakhani K., *From Oxus to Euphrates. The World of Late Antique Iran*, Irvine 2016.

Dignas B., Winter E., *Rome and Persia in Late Antiquity: Neighbours and Rivals*, Cambridge 2007.

Greatrex G., *Rome and Persia at War 502-532*, Leeds 1998.

Litvinski B.A., *The Hephthalite Empire*, w: *History of civilizations of Central Asia Volume III The crossroads of civilizations: A.D. 250 to 750*, red. B.A. Litvinsky, Paris 1996, s. 135-162.

Olbrycht M., *Iran Starożytny*, w: *Historia Iranu*, red. A. Krasnowolska, Wrocław 2010, s. 27-285.

Pigoński Ł., *Polityka zachodnia cesarza Marcjana (450-457) i Leona I (457-474)*, Łódź 2019.

Pohl W., *Ethnicity and Empire in the Western Eurasian Steppes*, w: *Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity. Rome, China, Iran and the Steppe, ca. 250-750*, red. N. di Cosmo, M. Maas, Cambridge 2018, s. 189-205.

Potts T.D., *Sasanian Iran and its Northeastern Frontier. Offense, Defence, and Diplomatic Entente*, w: *Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity. Rome, China, Iran and the Steppe, ca. 250-750*, red. N. di Cosmo, M. Maas, Cambridge 2018, s. 287-301.

Rawlinson G., *History of the Sasanian Empire: The Annals of the New Persian Empire*, Chicago 2019.

Roth J.P., *Roman Warfare*, Cambridge 2009.

Shahid I., *Byzantium and the Arabs in the fifth century*, Washington 2006.

Sińczak T., *Obcy, jako pretekst do portretu Cesarstwa w XI wieku, czyli rozważania o książce Szymona Wierzbńskiego*, „Saeculum Christianum”, 28/2021, nr 2, s. 274-279.

Walker J., *Pearls and Royal Authority in Late Antique Iran and Eurasia*, w: *Empires and Exchanges in Eurasian Late Antiquity. Rome, China, Iran and the Steppe, ca. 250-750*, red. N. di Cosmo, M. Maas, Cambridge 2018, s. 253-267.

- Thompson R.W., *Sąsiedzi na wschodzie – Armenia 400-600*, w: *Bizancjum*, red. J. Shepard, tłum. K. Pachniak, J.S. Partyka, R. Piotrowski, Warszawa 2012, s. 159-176.
- Zeimal E.V., *The Kidarite Kingdom in Central Asia*, w: *History of civilizations of Central Asia Volume III The crossroads of civilizations: A.D. 250 to 750*, red. B.A. Litvinsky, Paris 1996, s. 119-133.